

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

GÜNEY-DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2-3

1973 - 1974

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1974

ORTAÇAĞ AVRUPASI ve İSLÂM DÜNYASI

Sencer Tonguç

Bu yazıya başlık olarak alınan konunun çok geniş olduğu ve birçok açılardan ele alınabileceği (meselâ temasları yüzyıla, ülkelere, veya belirli sahalara sınırlamak yoluyla) âşikârdır. Onun için derhal istifade edilen kaynaklara işaret etmek, gayemiz ve bu konunun işleniş tarzı hakkında bir fikir vermek bakımından faydalı olacaktır. Tetkikimiz esas olarak ortaçağ İngiliz şiiirlerine ve aynı yüzyıllarda yazılmış bazı tarihî eserlere dayanmaktadır.

İkinci olarak, göz önünde tutulması gereken nokta bu yazıda karşımıza devamlı olarak çıkacak olan bir terminoloji ve bilhassa ortaçağda görülen bir tefrik -daha doğrusu tefrik etmeme- meselesidir. Yazının başlığında görüldüğü gibi, «İslâm Dünyası»ndan bahsediliyor. Maksadımız gerçekte Çin'e kadar uzanan İslâm dünyasından değil, Orta Doğu ile ortaçağ Avrupası arasında temasların sonucu olarak ortaçağ İngiliz edebiyatı üzerinde ne gibi izler belirlediğidir. Biraz önce işaret ettiğimiz terminoloji meselesi ise ortaçağda genellikle belirli bir ayırımı dikkat edilmediğini bize hatırlatıyor: bu da millet ayırımının önem taşımadığıdır. Ortaçağ Avrupası için önemli olan milletten ziyade Hıristiyan-gayri Hıristiyan ayırımıdır. Bu da bütün Müslümanlarla (Türk, Arap, İranlı) hatta Sakson ve Bask'ları aynı gayri Hıristiyan kâteğorisine sokmaktır. Hepsine birden verilen isim «Saracen» veya «Paynim» olup, sık sık rastlanılan «Turk (Turke)» ismi ile de çok kere yalnız Türkler değil, fakat Araplar ve Acemler de kastedilir. «Saracen» kelimesinin «şarkiyun» kelimesinden bozma olduğu tahmin ediliyor.

Bu tutumun sebeplerini bulmak güç değildir. Ortaçağda Hıristiyan kilisesi kendi inançlarını kabul etmiyen veya bu inançlardan sapanlara karşı âman vermez bir mücadeleye girişmişti. Bu dinî çatışmanın en açık bir şekilde takip edilebileceği eserler Şarلمان'ın harplerinden bahseden şiiirlerdir; bilhassa bunlar ortaçağ Hıristiyan kilisesinin sert ve katı misyoner tutumu-

nu mükemmel bir şekilde aksettirirler. Kilisenin böyle davranmasının sebepleri muhtelif olmakla beraber belki de bunların en önemlisi Şarlman'ın ölümünden sonra Avrupanın geçirdiği büyük siyasî, sosyal ve ekonomik kriz esnasında ve sonraları kilisenin mevcudiyetini devam ettirebilmek için sert ve müsamahasız davranmak mecburiyetini duymuş olmasıdır.

Genellikle ortaçağda Hıristiyan ve İslâm dünyaları arasında ilişkiler kesintiye uğramadan devam etmişti. Haçlı seferlerinden önce, ve hatta bir dereceye kadar bu seferler esnasında, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında ticarî münasebetler devam etmişti. Onbirinci ve onikinci yüzyıl İspanyasında Arap ordularında hizmet eden Hıristiyanlar vardı, ve «Almurabit»lere kadar Müslüman ve Hıristiyanlar büyük bir hoşgörü içinde yanyana yaşamışlar, Hıristiyanlar kendi dinlerinin gerektirdiği herşeyi yapabilmişlerdi. Hattâ güney Fransanın İspanya Arapları ile çok dostane ilişkiler devam ettirdiği bir gerçektir; zaten gerek fikir gerek edebî hayatı bakımından muhafazakâr olan kuzey Fransanın aksine güney Fransada onbirinci yüzyılın sonu ile onikinci yüzyılın başında görülen kültürel ve edebî büyük uyanış, fikrî liberalizm ancak bahis konusu bölgenin coğrafi mevki dolayısıyla çeşitli eski ve çağdaş Akdeniz medeniyetleri ve bu arada İspanya yoluyla İslâm medeniyeti ile temas edebilmesi sayesinde mümkün olmuştur. Onikinci ve onüçüncü yüzyıllarda Cenova, Venedik ve Pisa (ve bir dereceye kadar Marsilya) Doğu ile çok geniş çapta bir ticarete girişmişlerdi.

Öyleyse nasıl oluyor da bu devrin tarih ve popüler edebiyatında Doğu (yani İslâm dünyası) gerçekte hiç ilgisi olmayan ve olumsuz bir şekilde aksettiriliyor? Bunun önemli bir sebebi şüphesiz, yukarda bahsedilen, Kilisenin kendini emniyette hissetmemesidir. Fanatik bir havanın hâkim olduğu bu eserlerde «Saracen» (yani Müslüman) yalnız bir dinsiz olarak takdim edilmez, fakat kendisinden her kötülüğün beklenebileceği bir canavar olarak tanıtılır¹. Yazarlar gerek Haçlı seferleri gerek İslâm dünyası hakkında oldukça doğru, hattâ bazan ilkelden bilgi sahibi olmak imkânına sahipken², İslâm dünyasına bile bile yanlış tanıtımları için bir sebep olması gerekir.

Muhammed ve ortaya koyduğu din hakkında Batının elde ettiği bilgiler temas ve müşahededen ziyade dağınık, müphem, cahil ve peşinhüküm

1 Aşağıda şiirler incelenirken bu hususta örnekler verilecektir.

2 E. Dreesbach, *Der Orient in der altfranzösischen Kreuzzugsliteratur*, Berlin, 1901.

sahibi kaynaklardan sağlanmıştır. İslâm dünyası hakkında o devrin tanınmış yazarlarının ilmî hüviyet taşıma iddiasında olan eserleri dahi tamamen hayal mahsulüdür, doğuya giden seyyah ve tüccarlardan bile istifade edilmemiştir. Netice bir karikatürdür; Müslümanların hayatı, görünüşü, âdetleri, herşey çarpık bir aynada aksettirilmiş gibidir. Hıristiyanların iğrenç ve gayri ahlâkî bulduğu herşey Müslüman inanç ve âdetlerinin bir parçası olarak takdim edilmiştir. Hıristiyan dünyasının tabîî düşmanıdır karşımızdaki. Bu örneklere bütün Avrupada rastlandığı için tesadüf mahsulü oldukları söylenemez; tamamen cehalet neticesi de değildirlere. Karşımızda bir dinî taassup âbidesi var³.

Ortaçağ şairlerinin İslâm dünyası mefhumu, gayesi Müslümanların inanç ve âdetlerini yanlış tanıtmak olan dinî otoritelere dayanıyordu; bu dinî otoriteler de bilgilerini, Prutz'un belirttiği gibi⁴, Müslüman düşmanlığı ile şöhrret yapmış Bizans kaynaklarından almışlardı. İşte böyle çürük temeller üzerine Bernard of Clairvaux, Peter the Venerable gibi kimseler İslâmın saçmalığını ve zararını açıklayan eserler kurdular.

Ortaçağda Müslüman-Hıristiyan münasebetleri bazen sürprizlerle dolu olduğu için üzerinde biraz titizlikle durmağa değer. Birinci Haçlı Seferi sırasında Batı dünyasının Müslümanlar hakkındaki bilgisi asgarî derecedeydi: aralarındaki münasebetlerin (ve savaşların) kaç yüzyıldır devam ettiği ve Mukaddes Toprakları ne kadar Hıristiyanın ziyaret ettiği hatırlanırsa buna şaşmamak elden gelmez.

Doğuya giden hacıların seyahat intibalarında çok az şey vardır, fakat az da olsa söylenenler müsbettir. Onbirinci yüzyılın ikinci yarısında Papa Gregory VII «Allah düşmanlarına karşı silâhlı sefer» zaruretiinden bahsettiği zaman hava değişti. Haçlı seferi cereyanına paralel olarak Hıristiyanları Müslümanlara karşı tahrik etmek için bir propaganda faaliyetine girişildi. Haçlı seferlerine doğuda Müslümanların Hıristiyanlara karşı giriştikleri iddia edilen gayri insanî hareketlerin sebep olmadığını, Haçlı seferlerine muhtelif sebeplerle karar verilip bunu haklı göstermek için bir iftira ve yanlış

3 S.P. Scott'un dediği gibi, İspanyadaki Katolik papazları, Arapça bildikleri ve Müslümanlığın kaidelerini öğrenmek fırsatına sahip oldukları halde bu dinî tanımak fırsatlarını daima teptiler ve bu konudaki fikirlerini, kendilerinden de mutaassıp olan, keşişlerden temin ettiler (*History of the Moorish Empire in Europe*, Philadelphia, 1904, III, 203).

4 H. Prutz, *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Berlin 1883, 573.

tanıtma kampanyasına girişildiğini söylemek yanlış olmaz. Papa Urban II bu propagandanın istifade etti; kendisinin Clermont'ta söylediği sözleri hatırlamak yeter.

Halbuki daha önceki nisbî hoşgörü havası birçok yerlerde Hıristiyanlar ve Müslümanların yanyana yaşamasını mümkün kılmış, Cluny manastırında bir İngiliz âlimi olan Robert of Ketton, 1143 yılında başrahip Peter the Venerable'in isteği üzerine ilk Kuran tercümesini tamamlamıştı. Fakat bu İslâm dünyasını tanımak için gösterilecek yeni gayretlere bir başlangıç teşkil etmedi. Bu konu ciddî objektif çalışmalara lâyık görülmedi; sebebini anlamak ta zor değildir. Onikinci yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyanlık bir yandan Avrupada çeşitli dahilî kavgalarla meşgulken bilhassa Ortadoğuda İslâm dünyası karşısında da durumu sarsılmış, birinci Haçlı seferinin uyardığı ümitler asrın sonunda uğranılan yenilgiler serisiyle ortadan kalkmıştı. Bu şartlar altında Müslümanların ilmî bir tutumla inceleneceğini beklemek fazla olurdu.

Destekleneceğini umarak başvurduğu Bernard of Clairvaux'dan da yüz bulmayan Peter the Venerable'in teşebbüslerini Hıristiyanlığın uzun vâdeli menfaatini düşünerek yaptığı şeklindeki izah ta beklediği tepkiyi uyandırmadı. Objektif tetkikler ilerlemedi, eski menfi ve klişeleşmiş Müslüman portreleri devam etti.

İslâm probleminin ortaçağ Avrupası için hem teolojik hem de pratik yanları vardı. Pratik alanda ortaya çıkardığı sorular İslâma karşı ne yapmak gerektiği idi: Haçlı seferi mi ilân etmeli? Onları dinlerini terketmeğe mi zorlamalı? Yoksa onlarla yanyana yaşamağa mı razı olmalı?

Teolojik alanda sorular daha az ciddî değildi: Müslümanlık yeni bir d'in miydi yoksa dünyanın sonunun yaklaştığını haber veren bir alâmet mi? Hıristiyanlığın gelişmiş bir şekli mi yoksa şeytanın insanoğlunu yanıltmak için ortaya attığı bir oyun mu?

Her iki alanda da kesin bir hükme varmak için Avrupanın elinde bilgi -gerek dil gerek tarih bakımından- son derece sınırlıydı. Objektif ve akademik bir tetkik -elde bilgi olsa dahi- söz konusu olamazdı. Böylece Avrupa kendisini fevkalâde rahatsız eden bir mesele ile karşı karşıyaydı. İslâmiyet mahiyeti anlaşılamiyan, tehlike derecesi ölçülemiyen bir unsur olarak tarih sahnesine çıkmıştı.

Batı dünyası bundan önce karşılaştığı krizlerde daima eski devirlere

bakmış, geçmiş olayları örnek alarak bir değerlendirmede bulunmuştu. İslâm problemi ise hiçbir şeye benzemiyordu. En yakın benzetme imkânı Yahudilerdi, fakat Batının elinde onlar hakkında geniş bilgi mevcuttu; sonra üstelik Yahudiler sosyal ve ekonomik alanda çok alçak bir seviyeyi temsil ediyorlardı. İslâm dünyasını ise bu mukayese sınırları içine sokabilmek imkânsızdı, zaferden zafere koşuyor, medeniyet alanında erişilmesi çok güç bir seviyeye kısa zamanda ulaşmış bulunuyordu. Batının zamanla gittikçe artan hayranlığını kazanan Fârâbî, İbn Sina, Salâhaddin Eyyubi gibi kimseleri yetiştirmiş olup, zayıfladığına, çökmek üzere olduğuna dair herhangi bir emare yoktu.

Tetkik edeceğimiz şiirler işte böyle bir sınırlı bilgi, korku, anlayamama ve taassup havası içinde yazıldı. İhtiva ettikleri başka unsurların ortaya çıkış sebeplerini aşağıda göreceğiz.

Ortaçağ kilisesi tarafından örnek olarak gösterilen bir imparator vardı: Şarlman. Kendisinin şansı hemen daima Hıristiyan olmayan veya Kilişeye kafa tutan kimselerle savaşmış olmasıdır. Bu yüzden kilisenin desteğini kazandığı gibi sonraki yıllarda da zihinlerde Hıristiyanlığın müdafii olarak yer almıştır. Bilhassa Fransa ve İngilterede 12-14 yüzyıllarda Şarlman'ın ve etrafındakilerin -bazısı gerçek çoğu hayalî- savaşlarını anlatan pek çok şiir yazılmıştır. Bu şiirlerin ana temasını kısaca şöyle ifade edebiliriz: İsa ile Muhammed arasındaki çatışma. Sanki Allah Cennetle Cehennem (İsa ile Muhammedin temsil ettikleri) arasında bir yarışma tertip etmiştir. Kimin haklı bir dava uğruna çarpıştığı hususunda okuyucunun zihninde en ufak bir tereddütün uyanmasına imkân yoktur; Hıristiyanlar daima haklı oldukları içindir ki Müslümanlar mağlûp olurlar. Gerçek Tanrının himaye ve desteğine sahip olan Hıristiyanlara karşı Müslümanlar ve «ilâhları» (bu noktayı aşağıda ele alacağız) tamamen âcizdirler.

Tanrıyı ve kiliseyi sevdikleri ifade edilen Şarlman ve şövalyeleri⁵ karşılıklarına çıkan Müslümanlara hakikî güçlerini gösterirler⁶. Yaralanan Müslüman savaşçı inandığı Tanrının güçsüz olduğunu nihayet idrâk ettiğini ve Hıristiyanlığı kabul etmeğe karar verdiğini söyler⁷. *Otuel* adlı şiirde iki dinin çatışması daha da açık bir şekilde ifade edilmiştir: «Görelim hangisi daha kuvvetli / efendim olan İsa mı / Yoksa Mahoun ve Apolyn mi.»⁸

5 *Sir Ferumbras*, neşr. S. Herrtage, satır 1896.

6 «*The Fillingham Otuel and Roland*», neşr. M. O'Sullivan, satır 1520 - 152.

7 «*The Fillingham Otuel and Roland*», satır 755 - 760.

8 «*Sir Otuel*», neşr. S. Herrtage, satır 1265 - 1267.

Mahoun ve *Apolyn* kelimeleri bizi bir adım daha ileri götürüp şu müşahedede bulunmamıza yol açıyor: ortaçağ Avrupasında pek çok kimse için Müslümanlık ve eski dinler -ister birçok Tanrıya ister putlara tapsınlar- eşittir. Müslümanlar «*Mahounde*» (Muhammed) üzerine yemin ettikleri gibi, diğer tanrıları da vardır: Apolyne, Jupiter, Ascarot, Alcaron (Kuran!)⁹, ve Platoun! (Eflâtun)¹⁰. Popüler edebiyatta bu konuda ne derece kargaşalık hüküm sürdüğü, bilginin noksan olduğu, antik çağ ile Müslümanlığın nasıl karıştırıldığı besbelli.

Bazı geniş görüşlü büyük şairleri meşgul eden, kendi ifadelerince «dürüst putperest» denen kimsenin sonunun ne olacağı hususundaki tereddüt ortaçağ manzum romanslarında görülmez. Dante «*Cennet*»te istediği kadar Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından önce yaşamış olan büyük kimseler için «imanları yoksa, kabahat onların mı?» desin (19, 78), Langland *Piers Plowman*'da (B, XI, 150) imparator Trajan'ın Papanın duası olmadan cennete gittiğini ifade etsin (Trajan'dan da «Sarasen» diye bahsetmesi enteresandır), ondördüncü yüzyılın büyük şairi Chaucer'in dostu John Gower Hıristiyanlık adına insan öldürmenin doğru olup olmadığını tartışıp, hayır doğru değil cevabını versin, geniş kitleler ve onlara hitap eden romanslar nazarında Müslümanların öldürülmesi gerekir. Bunun için birçok sebep gösterilir.

Müslümanlar sihribazlıkla meşgul olup emirlerinde çeşitli ucubeler ve insanüstü vasıflara sahip mahlûklar vardır¹¹. Orduları siyah ve sarı insanlardan meydana gelir, aralarında devler de vardır¹²

Bazı hallerde Müslümanlar Tanrılarının aczini görünce din değiştirmeye razı olurlar, ve eski dindaşlarının ve putlarının en büyük düşmanı kesilirler¹³.

Romanslarda hâkim olan görüş (hasımlarının kahramanlık ve dürüstlüklerini bazen kabul eden, hattâ hayranlıklarını gizlemiyen Guibert of Nogent, Hubert Walter gibi vakanüvisler dahi buna katılırlar) Müslümanların

9 «*The Sowdone of Babylone*», neşr. E. Hausknecht, satır 10 20.

10 *Otuel and Roland*, satır 1777.

11 «*The Sowdone of Bobylone*», satır 2339 - 2340.

12 Aynı eser, satır 1004 - 1007.

13 «*Sir Ferumbras*», 3205 - 3207 ; 4929 - 4930.

«*The Sowdone of Babylone*», 956 - 959 ; 2504 - 2505; 9357.

din değiştirmeyi kabul etmedikleri takdirde öldürülmesi gereken «köpekler» olduğudur. Tanrı daima Hıristiyan şövalyelerin arkasındadır; onları gerektiği zaman melekler veya rüyalar vasıtasıyla (Arslanyürekli Richard'da olduğu gibi) ikaz eder, yardımını esirgemez.

Müslüman kadınları genellikle değişik olarak takdim edilirler: bunların hemen hemen tek varoluş sebebi memleketlerine ve babalarına (çok defa bir Sultan kızdırlar) ihanet etmektir. Olaylar tipik olarak şöyle gelişir: esir düşen Hıristiyan şövalyeler Sultanın önüne çıkarılır, yanında duran kızını esirlerinden birine âşık olur (romans şairlerinin İslâm dünyasından ne derece habersiz olduklarına başka bir misal), ya esirlerin zindancısını öldürür ya da onları kendi muhafazası altına alır, hiç çekinmeksizin gözüne kestirdiği şövalyeye aşkını ilân eder, lütfen kabul edilir, bunun üzerine esirleri silâhlandırır. Hep beraber kaçmadan evvel ekseriya Sultanı da yakalayıp beraberlerinde götürürler, kızının aksine dinini değiştirmeyi kabul etmediği için de kafası kesilir¹⁴.

Şimdiye kadar tasvir ettiğimiz sahneler ve hülâsa ettiğimiz tutumdan, hem kendi dinleri hem de Müslüman savaşçılar hakkında ifade edilen görüş bakımından, ayrılan romanslar mevcuttur. Kilise ile şövalyeler arasındaki ilişkilerin son derece iyi olduğunu gösteren pasajların yanında -nadir de olsa- şaşkıncu patlamalara rastlıyoruz.

«*The Sege off Melayne*» adlı romansta piskopos Turpin Fransızların uğradığı yenilgiyi düşünürken Meryem Ana'ya serzenişte bulunur, savaşta kendilerini terkettiğinden yakınır¹⁵.

Başka bir şiirde Şarlman, Roland ve Oliver yenildiği takdirde Tanrıya tapmaktan vazgeçip kilise çanlarının çalmasına müsaade etmeyeceğini söyler¹⁶.

Müslüman savaşçılar bazen çok müsbet bir şekilde takdim edilir: meselâ Ferumbras, savaş alanında kendisiyle çarpışırken attan düşüp miğferi çıkan Papanın traşlı başını görünce, orada işinin ne olduğunu, gidip kilisede

14 «*The Sowdone of Babylone*»; «*Sir Ferumbras*».

15 «*The Sege off Melayne*», neşr. S. Herrtage, 547 - 549, 553 - 558. «Ey Meryem! Adamlarının öldürülmesine nasıl izin verdin? Hepsi iyi insanlardı, ve sadece senin için çarpışıyorlardı. Doğmamış olsaydın, bunlar olmayacaktı. Ey Meryem! Nasıl mümkün olur bu?»

16 «*Sir Ferumbras*», 1119 - 1122.

dualarıyla meşgul olmasını, bir papazı öldürmenin kendisi için şerefsizlik olacağını söyler¹⁷. Vernagu adlı müslüman savaşçının şöhretinin dünyayı sardığı anlatılır¹⁸. «*The Sowdone of Babylone*» daki sultanın, putperest olmasına rağmen, çok kıymetli ve şerefli bir kahraman olduğu ve birçok ülkeyi haklı olarak zaptettiği söylenir¹⁹. *Sir Otuel ve Sege off Melayne* adlı şiirlerde de atından düşmüş veya kılıcı kırılmış şövalyelerin o anlık zaafından istifade etmeği reddeden Müslüman savaşçılar görüyoruz. *Floris and Blanchflour*'da -Müslümanları nisbeten müsamahalı bir zaviyeden takdim ettiği gibi ileri medeniyeti hakkında da hayretle dolu bir şiirdir- Emirin âlicenap ve asil ruhlu bir adam olduğu, iki Hristiyan sevgiliyi affettiği anlatılır.

Roland ve Vernagu'da enteresan bir pasaj görüyoruz: Roland'la düelloya hazırlanan Müslüman savaşçı Vernagu'ya yardım etmesi için Şarلمان iki nedime yollar. Bu kızlar Vernagu'ya zırhını giymesi için yardım ederken Roland'ın tehlikeli bir hâsım olduğunu, kendini iyi kollamasını hatırlatırlar²⁰. Müslüman prenseslerin ihanetine alışmış bir okuyucu kütlesi için büyük bir sürpriz.

Arslanyürekli Richard'ın haçlı seferindeki maceralarını tasvir eden *Richard Coeur de Lion* binlerce Müslümanın öldürülüşünü keyifle anlatır, fakat şairin Fransızları da Türklerden daha çok sevdiği söylenemez.

Sonuç olarak, tetkik ettiğimiz şiirlerin çerçevesi içinde Müslüman probleminin iki seviyede ele alındığını görüyoruz: eski ve yeni; muhafazakâr Kilise görüşü, ve istisnaî, şövalyece bir görüş. Ve bunların her ikisi de romanslarda -bazen yanyana- mevcut. Eski görüşün kaynakları yerleşmiş gelenekler, dinî edebiyat ve şehitlik hikâyeleridir; yenisi ise şövalye ruhunun bir ifadesi. Fakat yeni görüşün en hararetli taraftarları dahi ilk görüşü tamamen bir tarafa atamazlar: onların nazarında da en âsil ve değerli Müslüman cehennemde yanmağa mahkûmdur; ona duyulan sempati rasyonel olmaktan ziyade hissîdir.

Song of Roland gibi bir şiirde, ve şiirlerimizin birçok kısımlarında eski dinî görüş açıkça ifade edilmiştir. Okuyucuya anlatıldığına göre Müslü-

17 «*The Sowdone of Babylone*», 559 - 563.

18 «*Roland and Vernagu*», 27 - 28.

19 satır 979 - 982.

20 *Roland and Otuel*, satır 428 - 429.

manların imhası haklı, hattâ lüzumlu bir ameliyedir. Kadınlara tecavüz eder, çocukları öldürür, kiliseleri yakarlar; soyguncu putperestlerden başka bir şey değildirlir. Gururla doludurlar ve öğünmesini severler. Sultanları hepsinden kötüdür. Bazen dinlerini kolayca değiştirmekle beraber inatçılık gösterdikleri zaman kafalarını kesmek tek çaredir. Kısacası, bir şövalye için onları imha etmek veya Hıristiyan yapmaktan başka yol yoktur.

İkinci görüş te uzun bir geleneğe dayanır. Bu insanca tutum tek bir ferdin icadı olmayıp bir sınıfın hislerini temsil eder. Felsefî rasyonalizmin değil, şövalye kültürünün tedricî gelişmesinin sonucudur. Kana susamış birer katil olarak resmedilen Müslümanların yanında dünyevî şövalyeliğin kusursuz örneği olanlarını da takdim ederler. Böyle tiplerin sahip oldukları faziletler arasında tek eksik Hıristiyanlıktır.

Bu müsamaha şövalye kültürünün en müsbet yanlarından biridir. Önemli olan, dinî müsamaha fikrinin mevcut olması ve klâsik antikite dışındaki kimselere de teşmil edilmesidir. Yavaş yavaş kilisenin tesirinden kurtulma cereyanının bir parçası olmakla beraber rasyonel bir temele dayanmadığı gibi, dinî uyanış tarihi veya ateizm ile bir ilişkisi yoktur. Bu tutum hafif bir gerginlik yaratmış olabilir, fakat şövalyelik sisteminin esaslarından olan dinî prensipler sarsılmadan devam etmiştir. Ondördüncü yüzyıl kıymetler sisteminde şahsî şeref ve değer önem kazandıkça dinlerin arasındaki farkın önemini kaybetmemesi imkânsızdı. Onların kanaatine Müslüman gene de cehennemliktir, fakat şimdi kendisine merhamet duyulur.

Muhasımlarını şövalye addetmekle insan kendisini de yükseltmiş olur. Fakat düşmanı şövalye addettiğiniz an onu bütün yüksek şövalye vasıfları ile teçhiz etmeniz gerekir. Müslümanların klâsik antikite ile aynı sayılması da mânîdardır. Antikiteye duyulan saygı Müslümanlara da teşmil edildi.

Müslümanlara karşı müsamaha gösterilmesinin sebeplerinden biri de ortaçağ Avrupası ile Bizans arasındaki münasebetlerdir. Avrupanın Bizansa nasıl güvensizlik gösterdiği, Bizansa birçok bakımlardan Türklerden de fena nazarla baktığı malûmdur.

Bazı Avrupalılar Bizansı Anadolu'daki topraklarını Türklere Avrupaya inat olsun diye terketmekle itham ediyorlardı. Türklerin, Anadolu'nun eski sahiplerinden olan Truvalıların ahfadı olduğu (Teucri = Truvalılar > Turchi = Türkler) iddia edilerek Türklerin Rumlardan hakkı olarak intikam aldıkları ileri sürülüyordu. Bunda Bizansı yalnız bırakmaktan doğan utanç

hissini tahfif teşebbüsünün payı olduğu gibi ticaret menfaatleri rol oynamaktadır. Yalnız bu bahisler bizi konumuzun dışında olan Rönesans devrine getirir.

Ortaçağ sınırları içinde söyleyebileceğimiz şey yukarda sözünü ettiğimiz müsamaha fikrinin Kiliseyi tenkit ve inançlarını şüpheyile karşılamak manasına gelmediği, felsefî, rasyonel veya entellektüel bir temele dayanmadığı ve sistematik olmadığıdır.